

redaktor
Katarzyna Gładysz

autorzy:
**Sławomir Basista, Katarzyna Gładysz,
Joanna Pawelec, Jarosław Sochacki**

Przewodnik po ścieżce przyrodniczej Hałbów

Krempna 2007

Wstęp

Przystanek 1:	
Ośrodek Edukacyjny wraz z Muzeum MPN	7
Przystanek 2:	
Wejście do lasu	10
Przystanek 3:	
Sztuczny drzewostan sosnowy	17
Przystanek 4:	
Punkt widokowy	19
Przystanek 5:	
Martwe drzewo i dzięcioły	22
Przystanek 6:	
Mszaki	24
Przystanek 7:	
Buczyna karpacka	27
Przystanek 8:	
Mogiła żydowska	31
Przystanek 9:	
Hałbów	33
Plan ścieżki	
.....	36
Brief summary	
A guide to the Nature Path Hałbów	38

Witamy w Magurskim Parku Narodowym. Jesteśmy w środkowej części Beskidu Niskiego, w największym obniżeniu w łuku polskich Karpat. Zapraszamy do samodzielnego przejścia ścieżką przyrodniczą Hałbów. Biegnie ona wzdłuż fragmentu żółtego szlaku, od miejscowości Krempna do Przełęczy Hałbowskiej, gdzie szlak żółty łączy się ze szlakiem czerwonym. Końcowy jej fragment znajduje się na terenach dawnej, nie istniejącej już wsi Hałbów, stąd nazwa ścieżki. Ścieżka ma długość ok. 3,5 km, można ją przejść w obu kierunkach, tj. od przystanku 1 do 9 lub odwrotnie. Ukształtowanie terenu różnicuje czas przejścia w zależności od kierunku, który wybierzemy. Przystanek 1 znajduje się na wysokości 380 m n.p.m. a przystanek 9 na wysokości 540 m n.p.m. Stąd też może nam to zająć od 1,5 do 2,5 godzin.

Wyruszamy spod Ośrodka Edukacyjnego wraz z Muzeum Magurskiego Parku Narodowego w Krempnej, a spacer kończymy na Przełęczy Hałbowskiej, w miejscu gdzie czerwony szlak przecina drogę asfaltową z Nowego Żmigrodu do Krempnej. Ścieżka przebiega głównie lasem, jedynie jej początkowy fragment prezentuje tereny otwarte. Na trasie przejścia wyznaczone zostało 9 przystanków o różnorodnej tematyce związanej z działalnością ochronną Parku oraz przyrodą występującą na jego terenie. W zapoznaniu się z poszczególnymi przystankami pomoże

Fot 1. Widok na Krempną

nasz przewodnik. Znajdą w nim Państwo wiele ciekawych informacji o przyrodzie ożywionej i nieożywionej Magurskiego Parku Narodowego oraz o historii tego terenu. Pokróćce przedstawiamy w nim również niektóre sposoby ochrony czynnej stosowanej w Parku.

Fot 2. Ośrodek Edukacyjny wraz z Muzeum MPN

Podczas zwiedzania zarówno ścieżki przyrodniczej, jak i całego Parku, pamiętajmy o kilku zasadach. W Parku Narodowym całość przyrody ożywionej i nieożywionej jest chroniona. Dlatego też:

- poruszamy się tylko po wyznaczonych szlakach turystycznych i drogach publicznych;
- rozpalamy ogniska i parkujemy pojazdy tylko w miejscach do tego wyznaczonych;
- zachowujemy ciszę na terenie Parku a towarzyszące nam zwierzęta prowadzmy tylko na uwięzi;
- nie zaśmiecajmy terenu, nie niszczy i nie zrywajmy roślin, nie płoszymy i nie chwytamy dzikich zwierząt.

Dla własnego bezpieczeństwa unikajmy również spacerów po lesie w trakcie burzy i silnych wiatrów, nie szukajmy schronienia pod koronami drzew, a zimą uważajmy na okiść lodową.

Fot 3. Bucznina karpacka

Przystanek I: Ośrodek Edukacyjny wraz z Muzeum MPN

Ośrodek Edukacyjny wraz z Muzeum został oficjalnie otwarty w czerwcu 2005 roku. Służy on kilku celom, przede wszystkim prowadzeniu edukacji przyrodniczej i wystawiennictwu. Jego główną atrakcją jest sala wystaw, w której w formie spektaklu prezentowana jest przyroda Magurskiego PN. W pierwszej części przedstawiana jest historia powstania krajobrazu, następnie na bazie czterech fragmentów ekosystemów ukazywany jest

Fot 5. Jelenie na wystawie w Ośrodku

Fot 6. Wilki na wystawie w Ośrodku

rok z życia przyrody Parku. Gra światła, mnogość dźwięków jakby wprost wyjętych ze środowiska i opowieść lektora tworzą unikalną atmosferę wystawy oraz ułatwiają poznanie i zrozumienie szeregu zjawisk przyrodniczych. W Ośrodku prezentowanych jest również kilka mniejszych wystaw, które uzupełniają swoją treścią główną ekspozycję. Można także obejrzeć ekspozycje czasowe, są to np. wystawy fotograficzne czy pokonkursowe. Drugą, równie ważną formą działalności OEM, jest edukacja. Skierowana jest ona do szerokiego grona odbiorców. Wśród bogatej oferty tematycznej każda zainteresowana grupa czy też pojedyncza osoba znajdzie dla siebie coś interesującego.

Udając się w kierunku następnego przystanku możemy wstąpić na **cmentarz wojskowy z I wojny światowej** znajdujący się na wzgórzu. Jest to także dobre miejsce widokowe. Stojąc obok cmentarza możemy podziwiać pano-

Fot 7. Panorama z cmentarza wojskowego

Fot 8. Cmentarz wojenny z I wojny światowej

Fot 9. Panorama z drogi pomiędzy punktami 1 i 2 na dolinę Wisłoki

ramę Krempnej leżącej w dolinie Wisłoki. Sam cmentarz jest również ciekawym miejscem do odwiedzenia. Jest to jeden z 406 cmentarzy powstałych po tzw. „Operacji Gorlickiej”, w wyniku której wiosną 1915 roku połączone armie austriacko-węgierska i pruska odrzuciły wojska rosyjskie za linię Sanu. Po przesunięciu linii frontu na wschód specjalnie powołana jednostka wojskowa – Wydział Grobów Wojennych z mjr. Brochem na czele – zajęła się tworzeniem cmentarzy, w których chowano wszystkich poległych żołnierzy, także rosyjskich. Przy projektowaniu i budowie obiektów brało udział wielu wybitnych architektów, a także artystów malarzy, rzeźbiarzy a nawet ogrodników. Kierownikiem artystycznym okręgu żmigrodzkiego, w którym leżała Krempna, został architekt słowacki Duszan Jurkowič. Jego styl niekiedy bywa określany jako „prasłowiański”, gdyż mocno inspirował się sztuką ludową, wprowadzał starsłowiańskie elementy dekoracyjne, a jako podstawowy budulec wykorzystywał drewno. Cmentarz w Krempnej to jeden z najciekawszych projektów tego architekta. W 72 grobach pojedynczych i 12 zbioro-

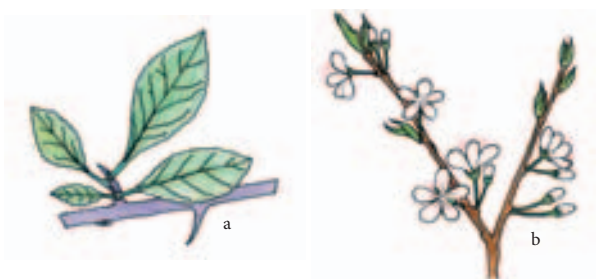
wych spoczywają na nim żołnierze obu walczących stron. Centralnym elementem jest pomnik z kamiennym wieńcem dębowym wspartym na czterech pylonach, a otaczają go drewniane krzyże mogił. Inskrypcja na tablicy głosi „*Pierś w pierś walczyliśmy, ramię w ramię zmartwychwstaniemy*”. Obiekt ten został poddany gruntownemu remontowi, w który zaangażowali się miejscowi społecznicy oraz austriackie Stowarzyszenie Przyjaciół 27 Styryjskiego Pułku Piechoty w Grazu i w 1991 roku został uroczystie poświęcony.

Wychodząc z cmentarza możemy zatrzymać się na chwilę na drodze i obejrzeć **panoramę przeciwnych wzgórz**. Mamy stąd dobry wgląd w szeroką dolinę Wisłoki, w której usytuowana jest wieś Kotań. W tle możemy podziwiać masyw Magury Wątkowskiej z wyodrębniającym się po prawej stronie szczytem Kolanin. Z lewej strony mamy widok na Mareszkę, a nieco bliżej na szczyt Kiczera.

Przystanek 2: Wejście do lasu

Znajdujemy się na granicy Magurskiego Parku Narodowego, która w tym miejscu pokrywa się z granicą lasu. Jesteśmy w strefie przejściowej pomiędzy dwoma ekosystemami – pastwiskiem i lasem. Strefę taką nazywamy **ekotonem**. W zasięgu wzroku mamy zarówno gatunki łąkowe jak i leśne, a dodatkowo możemy obserwować rośliny charakterystyczne dla tego typu ekotonu, rosnące na skraju lasu. Są to przede wszystkim różne gatunki krzewów.

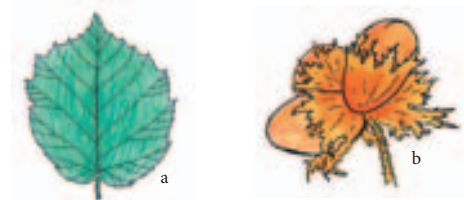
Znajdziemy tu **śliwę tarninę** *Prunus spinosa*, ciernisty krzew kwitnący w kwietniu i maju białymi, drobnymi

Ryc. 1. Śliwa tarnina, a- liście, b- kwiaty

mi, miododajnymi kwiatami. Ciemnogrnatowe pokryte woskowym nalotem owoce, zwane tarkami, dojrzewają od września i mają charakterystyczny cierpki smak. Stanowią dobry pokarm dla ptaków zimujących w Polsce.

Często spotykanym krzewem jest również **leszczyna pospolita** *Corylus avellana*. Kwitnie już w lutym – marcu, cha-

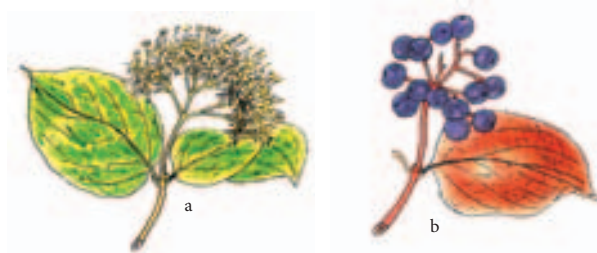
Ryc. 2. Leszczyna, a- liść, b- orzechy

akterystyczne kwiaty pojawiają się przed rozwojem liści. Na jednym osobniku rozwijają się oddzielnie kwiaty męskie

(długie, wiszące „kotki”) i drobne, niepozorne kwiaty żeńskie. Leszczyna jest rośliną wiatropylną, ale rolę pomocniczą przy zapylaniu podczas bezwietrznej pogody pełnią także pszczoły – zbierając leszczynowy pyłek potracając kwiatostany powodując jego wysypywanie. Owocem leszczyny jest znany wszystkim orzech laskowy, ważny pokarm leśnych zwierząt – zarówno ssaków (np. wiewiórka, mysz, dzik) jak i ptaków (np. sójka, dzięcioły, orzechówka).

Częściowej ochronie podlega w Polsce **kruszyna pospolita** *Frangula alnus*, krzew kwitnący długo, bo od maja do września. Stąd też możemy obserwować ciekawe zjawisko równoczesnego występowania kwiatów i owoców na jednej roślinie. Kwiaty są niepozorne białozielone, natomiast owoce – niejadalne jagody, możemy znaleźć w kolorze zielonym lub czerwonym (jeszcze niedojrzałe) bądź czarnym (całkiem dojrzałe). Kora i owoce kruszyny mogą być wykorzystywane do celów leczniczych.

Ciekawym krzewem jest również **dereń świdwa** *Cornus sanguinea*, dość pospolity na niżu i w niższych położe-

Ryc. 4. Dereń świdwa, a- liście i kwiatostan, b- owoce

niach górskich. Ma naprzeciwległe jajowate liście i charakterystyczne czerwone zabarwienie kory na młodych gałązkach u szyłku lata. Kwitnie biało w maju lub czerwcu, czasem powtarza kwitnienie jesienią. Z kwiatów rozwijają się kuliste, czarne po dojrzeniu owoce.

Ryc. 3. Kruszyna pospolita

Na pastwisku dostrzeżemy sporo ciekawych, choć często pospolicie występujących, roślin zielnych. Spotkamy na przykład **miętę długolistną** *Mentha longifolia* o lancetowatych liściach i charakterystycznym zapachu. Nie jest to jednak ten gatunek mięty, z którego przyrządza się napar leczniczy. Ma różowo-fioletowe kwiaty zebrane w walcowate nibykłosa pojawiające się od lipca do września. Najczęściej rośnie w miejscach wilgotnych i na nieużytkach.

Gatunkiem leczniczym nie jest również **szałwia lepka** *Salvia glutinosa*. Występuje ona w lasach i zaroślach Karpat, Sudetów i południowej części niżu. Jej cechą charakterystyczną jest lepkość górnej części łodygi. Kwiaty szalwii lepkiej są wargowe, żółte, zebrane wokół łodygi w nibyokółki; pojawiają się w okresie od lipca do września.

Częściowej ochronie gatunkowej podlega **kopytnik pospolity** *Asarum europaeum*. Jest to roślina zielna o zimozielonych, skórzastych, błyszczących liściach w kształcie kopyta. Jego dzwonkowate, niepozorne, brązowo-purpurowe kwiaty ukryte są zazwyczaj pod liśćmi, tuż nad ziemią i stąd są słabo widoczne. Kwitnie od marca do maja. Ciekawostką u kopytnika jest sposób rozsiewu nasion. Są one mianowicie roznoszone przez mrówki. Zjawisko to nazywamy myrmekochorią.

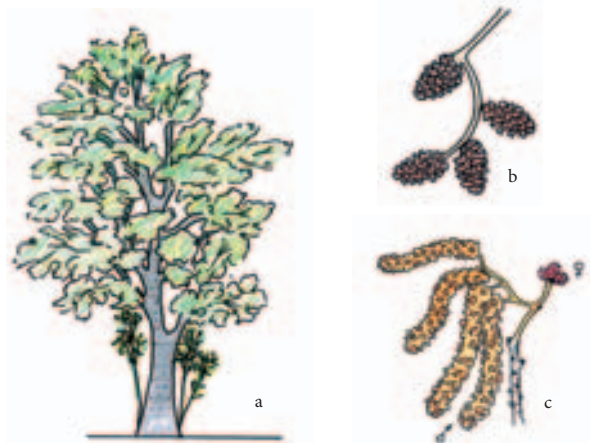

Rośliną od najdawniejszych czasów wykorzystywaną w ziołarstwie jest **dziurawiec zwyczajny** *Hypericum perforatum*. W Polsce występuje pospolicie, najczęściej na łąkach i miedzach. Jest to wieloletnia bylina, której cechą charakterystyczną są mikroskopijne jakby otwory na liściach i płatkach kwiatów widoczne pod światło. Kwiaty dziurawca

Ryc 5. a-Mięta długolistna, b-Szałwia lepka, c-Kopytnik pospolity, d-Dziurawiec zwyczajny

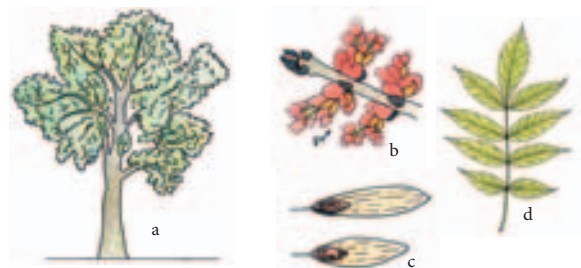
są żółte, rozwijają się od czerwca do sierpnia. Przy stosowaniu wywarów z dziurawca należy unikać bezpośredniego wystawiania skóry na słońce, gdyż mogą tworzyć się ciemne plamy.

Gdy wejdziemy głębiej do lasu zwróćmy uwagę przede wszystkim na rosnące tu drzewa liściaste – olszę szarą, jesioną wyniosłego i klon jawor. **Olsza szara** *Alnus incana*

Ryc 6. Olsza szara, a- pokrój drzewa, b- owoce, c- kwiatostany

to drzewo o gładkiej, szaropopielatej korze, osiągające wysokość do 20 m. Kwiaty męskie to kotki, kwiaty żeńskie – szyszczeczki; występują oddzielnie na jednym osobniku. Rośnie głównie w górach w reglu dolnym, żyje do 60 lat. Jest gatunkiem pospolitym, związanym z dolinami rzek i potoków, trafia się również na skrajach wilgotnych lasów.

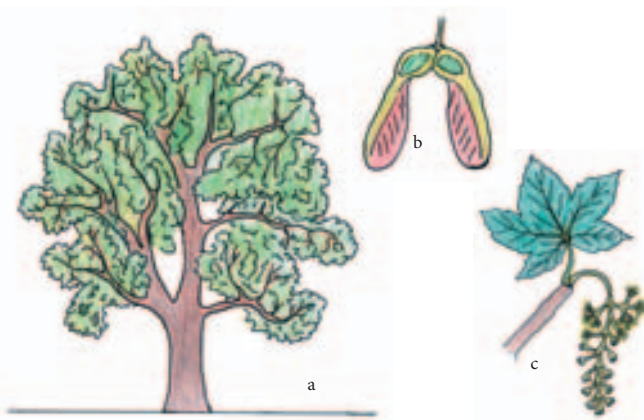

Ryc 7. Jesion wyniosły, a pokrój drzewa, b- kwiaty, c- nasiona, d- liść

Jako gatunek pionierski szybko opanowuje teren, na którym się pojawi.

Jednym z najwyższych drzew w Polsce jest **jesion wyniosły** *Fraxinus excelsior*, osiągający wysokość do 35m. Liście ma złożone, naprzeciwległe, kwiaty pojawiają się jeszcze przed rozwojem liści i zebrane są w wiechy męskie, żeńskie lub obupłciowe. Z kwiatów żeńskich zapylnych przez wiatr i pszczoły rozwijają się owoce w postaci skrzydlaków. Zimą możemy obserwować na gałązkach jesionów czarne pączki zimowe. Może dożywać 300 lat.

Cennym drzewem jest **klon jawor** *Acer pseudoplatanus*, występujący w magurskich lasach jako domieszka lub główny gatunek tworzący cenne zbiorowiska leśne – jawo-

Ryc 8. Klon jawor, a- pokrój drzewa, b- nasiona, c- liść i kwiatostan

rzyny. Jest jednym z 3 gatunków klonów występujących w Polsce dożywającym 300 lat. Może osiągać do 30m wysokości, a jego charakterystyczną cechą jest łuszcząca się małymi płatami kora na starszych osobnikach. Liście jawora mają dłoniasty kształt, kwiaty z dużą ilością nektaru rozwijają się równocześnie z liśćmi, a owoce to dojrzewające od września skrzydlaki. Jesienią liście jaworowe pięknie się przebarwiają, dodając uroku magurskim lasom.

Fot 10. Koźlarz czerwony

Przystanek 3: Sztuczny drzewostan sosnowy

Znajdujemy się w dość ubogim pod względem przyrodniczym **sztucznym drzewostanie sosnowym**. Nie jest to naturalny typ lasu dla terenu Beskidu Niskiego, powstał w wyniku zalesień gruntów porolnych. Zalesienia takie prowadzone były w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w. przez Lasy Państwowe na gruntach, które przed II wojną światową użytkowane były rolniczo. Lasy takie zwane są **przedplonem**, rosnące w nich gatunki dostosowane są do warunków wzrostu na otwartej przestrzeni i w miarę upływu lat kształtują środowisko życia dla drzew odpowiadających tutejszym siedliskom, czyli dla jodły i buka. W rosnącej tutaj sośninie prowadzi się działania mające na celu zmianę składu gatunkowego drzew na te, które odpowiadają siedlisku. Taka działalność to **przebudowa drzewostanu**. W tego typu drzewostanach sztucznego pochodzenia runo często tworzą zwarte łany jeżynowe. Są to rośliny zimozielone, tzn. utrzymują zielone liście w okresie zimowym, dlatego też mają duże znaczenie jako żer dla jeleniowatych w tym właśnie okresie.

Dominującym gatunkiem omówionych wyżej typów drzewostanów jest **sosna zwyczajna** *Pinus sylvestris*. Jest to

Fot 12. Przebudowa drzewostanu

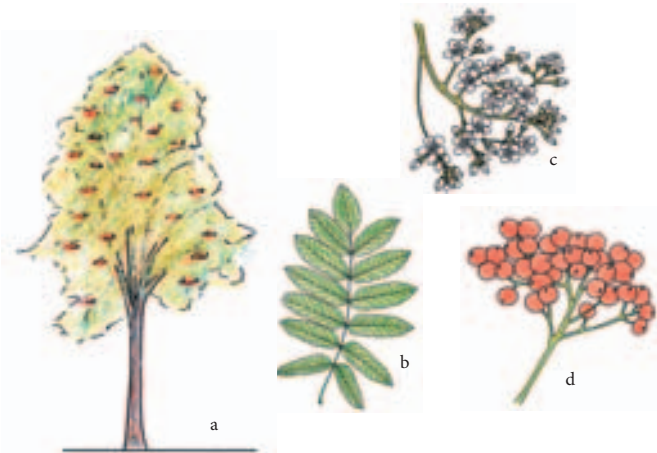
Ryc 9. Sosna zwyczajna, a- pokrój drzewa, b- szyszka i nasiono, c- gałązka z szyszka, d- kwiatostany

Fot 11. Sójka

Przystanek 4: Punkt widokowy

jedno z naszych najpospolitszych drzew iglastych, naturalnie występujące na niżu, szczególnie na glebach piaszczystych, dorastające do 20m. Jej kora jest szarobrązowa, gruba i głęboko bruzdowana u podstawy i rudawa, łuszcząca się cienkimi płatami u góry pnia. Ma dość długie igły ułożone po dwie na krótkopędach; kwiatostany męskie produkujące obficie jasnożółty pyłek i kwiatostany żeńskie, z których w następnym sezonie rozwijają się szyszki z nasionami występują oddzielnie, ale na jednym osobniku. Z różnych części sosny, np. pączków, kory czy szczytów pędów, uzyskuje się surowce do produkcji wielu leków.

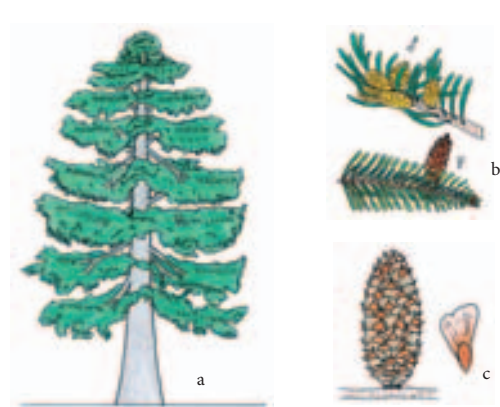
Z gatunków drzew liściastych możemy tu odnaleźć **jarzaba pospolitego** *Sorbus aucuparia*, który potocznie zwany jest jarzębiną. Jest to jeden z 5 gatunków z rodzaju *Sorbus* występujących w Polsce. Może on osiągać do 20 m wysokości, jest pospolitym gatunkiem występującym w całej Polsce. Rośnie zarówno w lasach jak i zaroślach. Jego białokremowe kwiaty zebrane w podbaldachy rozwijają się w maju i czerwcu. Najbardziej charakterystyczne jednak dla jarzaba są jego czerwone owoce będące cennym pokarmem dla ptaków zimujących.

Ryc 10. Jarzab pospolity, a- pokrój drzewa, b- liść, c- kwiatostan, d- owoce

W drodze na punkt widokowy, ok. 50m przed czwartym przystankiem, przechodzimy przez niezwykle uroczne miejsce – gęste „paprociowe pole” z widokiem na trzy majestatyczne jodły. Zwróćmy na nie uwagę przechodząc.

Jodła pospolita *Abies alba* jest jednym z ważniejszych drzew lasotwórczych w Karpatach. Igły jodły są krótkie, spłaszczone i tępe, mają dwa białe paski od spodu, na dolnych gałęziach ustawione są w kształcie litery V. Charakterystyczną cechą jodły są szyszki rosnące pionowo na gałęziach jak świeczki, które po dojrzeniu rozpadają się na poszczególne łuski – tak więc pod jodłą próżno by szukać dojrzałych szyszek. Jodła to drzewo długowieczne, może żyć ponad 400 lat i dorastać do 50m wysokości. Jest jednak dość wrażliwe na zanieczyszczenia powietrza. Jodła bywa atakowana przez mszyce, a z ich wydzielin czyli spadzi pszczoły wytwarzają jeden z najbardziej cenionych „czarnych” miodów spadziowych.

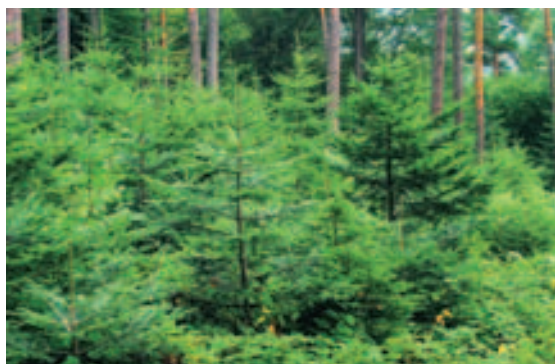
Ryc 11. Jodła pospolita, a- pokrój drzewa, b- gałązki z kwiatostanami, d- szyszka i nasiono

Rosnące tutaj trzy jodły mają wysokość od 23 do 29m, pierśnicę¹ od 50 do 80cm, a ich wiek szacuje się na około 100 lat. Na podstawie pokroju drzew (silnie rozwinięta i nisko osadzona korona) oraz otoczenia możemy oce-

¹Pierśnica – średnica drzewa mierzona na wysokości 130cm

nić warunki, w jakich wzrastały. W przeszłości były tu otwarte tereny rolne z dużą ilością światła docierającego do podłoża, a trzy jodły są pozostałością niewielkich zadrzewień śródpolnych położonych w małej odległości od lasu. Przy dużej ilości światła docierającej do młodej jodły następuje jej szybki wzrost, drzewo wcześniej osiąga duże rozmiary i po krótkim czasie następuje spadek jego przyrostu. W konsekwencji jodła taka jest okazała ale krótkowieczna. Stąd ten niewielki jak na jodłę wiek rosnących tutaj drzew.

Na przystanku tym możemy również obserwować jeden z etapów przebudowy – silnie przerzedzony drzewostan sosnowy z częściowo odsłoniętą **uprawą jodłową**.

Fot 13. Uprawa jodłowa

wą. Dla prawidłowego wzrostu jodeł w początkującej fazie ważne jest jak najdłuższe utrzymywanie osłony złożonej z górującej sosny. Kolejną ważną rzeczą dla prawidłowego rozwoju przyszłych drzewostanów jest ich różnicowanie pod względem wysokości i wieku. Uzyskuje się to poprzez sadzenie jodły pod okapem sosen w odpowiednim ułożeniu czasowo-przestrzennym. Następnym etapem jest stopniowe odsłanianie jodeł przez usuwanie sosen z górnego piętra drzewostanu w kilkuletnich odstępach, co zapewnia korzystne warunki dla wzrostu i rozwoju młodników jodłowych.

Paprocią, która tworzy zielony, gęsty, otaczający nas dywan, jest **orlica pospolita** *Pteridium aquilinum*. Jest jedną z większych paproci, może osiągać do 2 m wysokości. Jest pospolita w całym kraju, rośnie głównie w lasach, ale tak-

że na łąkach i śródleśnych pastwiskach. Jej olbrzymie jasnozielone liście jesienią przybierają barwę jaskrawożółtą. Wyrastające z kłacza pędy tworzą gęste lany. Kłacza orlicy są przysmakiem dzików. Zarówno jej polska jak i łacińska nazwa pochodzi od układu wiązek przewodzących w kłaczu, które na przekroju poprzecznym przypominają kształtem orła.

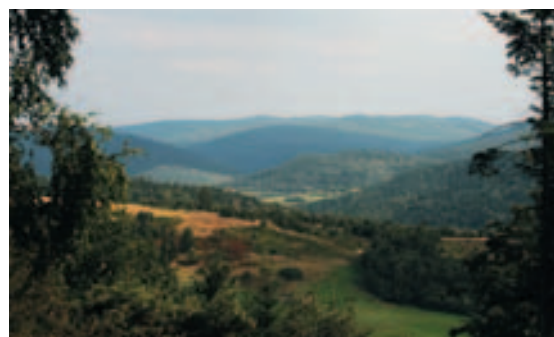
Fot 14. Paproć orlica pospolita

W samym **miejscu widokowym** leży specjalnie przygotowana dla zmęczonego marszem piechura kłoda. Mo-

Fot 15. Widok ze ścieżki

żemy z tego punktu podziwiać widok na górę Kamień porośniętą gęstym lasem, na jej zbocze schodzące do doliny Wisłoki i na samą dolinę.

Fot 16. Widok na pasmo graniczne

Przystanek 5: Martwe drzewo i dzięcioły

Zamieranie drzew jest naturalnym i niezbędnym procesem dla prawidłowego funkcjonowania każdego lasu. Istotnym jest tu występowanie zarówno żywych drzew w różnych klasach wiekowych, jak również drewna martwego na różnych etapach rozkładu. Właściwie nie powinniśmy tak stanowczo rozgraniczać drzewa żywego od martwego. Jeśli przyglądnijemy się dokładniej zalegającej na dnie lasu kłodzie, zauważymy, że mimo pozornej śmierci, tętni ona życiem. Dlatego też nie mówimy o śmierci, lecz o drugim życiu drzewa.

Od obecności **martwego drzewa** w lesie uzależnione są tysiące gatunków bezkręgowców (pierzchnic, pajęczaków czy owadów), niektóre z nich żyją w korze, inne pod korą,

Fot 17. Martwe drewno

w drewnie czy próchnie powstałym z jego rozpadu. Znajdziemy tu gatunki drapieżne, odżywiające się organizmami zasiedlającymi to środowisko, są też gatunki związane z grzybami rozkładającymi drewno. Kilkadziesiąt gatunków mchów i wątrobowców, ponad 100 gatunków grzybów obrało sobie murszejące drzewo za środowisko życia. Wiele z nich może występować tylko na takim podłożu. Dobre warunki wilgotnościowe oraz korzystne umiejscowienie ponad gęstym runem sprzyjają rozwojowi szeregu

gatunków roślin wyższych. Niezrzedkim zjawiskiem jest wzrastanie drzew na martwym drewnie, nie raz możemy spotkać młodą siewkę wyrastającą ze starego pnia. Wiele roślin wymagających do wzrostu warunków zacienionych wybiera sobie leżące kłody za osłonę. Na takich pniach chętnie wygrzewają się jaszczurki, a pod nimi schronienia szukają inne gady i płazy. Stare, rozkładające się pnie mogą być przez nie wykorzystywane jako miejsca zimowania. Z kolei ssaki znajdują tam nie tylko kryjówki, ale również dużą zasobność pokarmu, często traktując je jako łowiska. Należy pamiętać, że w trakcie kolejnych faz rozkładu martwego drewna zmienia się skład gatunkowy żyjących na nim organizmów. Mnogość występujących na nim gatunków sprawia, że martwe drewno jest kluczem do zachowania bioróżnorodności.

Należy pamiętać, że usunięcie z lasu martwego drewna nieuchronnie pociąga za sobą eliminację niektórych gatunków. Dwa najrzadsze **dzięcioły** – białogrzbiety i trójpalczasty, mogą żerować tylko na takim drewnie. Dzięcioł białogrzbiety związany jest z drewnem drzew liściastych, trójpalczasty – iglastych, głównie świerków. Pozostałe gatunki dzięciołów są bardziej elastyczne jeśli chodzi o dobór miejsc żerowania. Dzięcioła dużego spotkamy nawet w ubogich, młodych sośninach, niemniej jednak ten ptak, jak i największy z polskich dzięciołów – dzięcioł czarny, chętnie żerują na obumierających i martwych drzewach. Ślady żerowania pozostawione przez poszczególne gatunki są przy tym tak odmiennie, że w większości pozwalają nam rozróżnić ich właścicieli.

Fot 18. Żerowisko dzięcioła

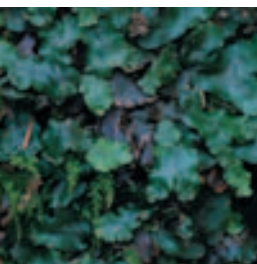
Fot 19. Dzięcioł białogrzbiety

Przystanek 6: Mszaki

Mszaki to grupa roślin, do której należą mało znane glewiki i wątrobowce oraz bardziej popularne mchy. Charakteryzują się one mniej skomplikowaną budową niż wyżej od nich rozwinięte rośliny naczyniowe. Mchy właściwe składają się z ulistnionej łodyżki i umieszczonych na jej szczycie organów rozmnażania. Mszaki nie mają korzeni, w podłożu utrzymują się za pomocą tzw. chwytników. W Magurskim Parku Narodowym zbadano 2 grupy mszaków: wątrobowce (51 gatunków) i mchy (188 gatunków).

Plechowate **wątrobowce** można najczęściej spotkać w wąskich dolinach śródleśnych potoków. Są wrażliwe na zmiany w środowisku, na niewielkie nawet różnice w wilgotności, temperaturze czy nasłonecznieniu reagują zmianami w budowie plechy. Dzięki wrażliwości na zanieczyszczenia są doskonałymi wskaźnikami stanu środowiska i występują szczególnie w miejscach nie zmienionych przez człowieka. Swoją nazwę zawdzięczają wątrobowatemu kształtowi gatunków plechowych.

Mchy mają mniejsze wymagania od wątrobowców i spotykamy je zarówno na glebach żyznych, jak i na ścianach wychodni piaskowca magurskiego, w miejscach wilgotnych (młaki, brzegi potoków) i suchych (suche łąki). Mogą także występować na siedliskach stworzonych przez człowieka, np. dachy budynków, stare mury czy nawet mało uczęszczane drogi asfaltowe. Dzięki niewielkim wymaganiom środowiskowym mchy są roślinami pionierskimi. Dodatkowo w znaczący sposób wpływają na funkcjonowanie ekosystemów, gdyż są ważnym elementem cyklu obiegu wody i różnych pierwiastków w przyrodzie. Niestety, podobnie jak wątrobowce, są wrażliwe na zanieczyszczenie powietrza czy chemizację środowiska i coraz więcej gatunków mchów zanika. Najbardziej znanymi grupami wśród mchów są płonniki, torfowce i mchy właściwe.

Fot 20. Wątrobowiec stożka ostrokężna

Fot 21. Mech merzyk fałdowany

Fot 22. Puszczyk uralski

Przystanek 7: Buczyna karpacka

Najbardziej rozpowszechnionym zbiorowiskiem leśnym w Magurskim Parku Narodowym jest **żyzna buczyna karpacka**. Występuje ona w czterech podzespółach:

- podzespół typowy,
- podzespół wilgotny z miesięcznicą trwałą,
- podzespół wilgotny z czosnkiem niedźwiedzim,
- podzespół suchy trawiasto-turzycowy.

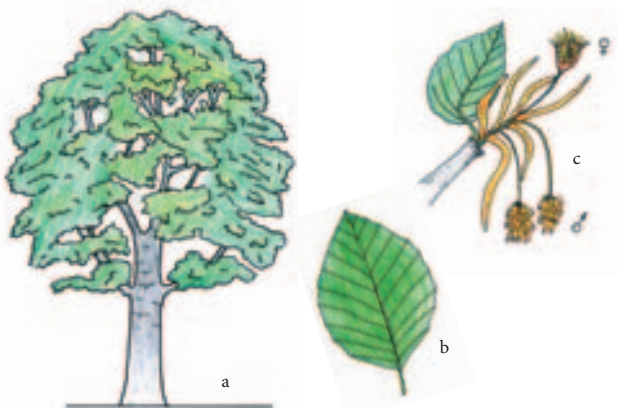

Fot 24. Żywna buczyna karpacka podzespół suchy trawiasto-turzycowy

W drzewostanie dominuje buk, domieszkę stanowi jodła i jawor. Runo, w zależności od wilgotności i zasobności gleby, może być różnie wykształcone (stąd podział na podzespoły). W miejscu, w którym się znajdujemy, występuje **podzespół suchy trawiasto-turzycowy** *Dentario glandulosae-Fagetum festucetosum drymejae*. Ma on charakter wschodniokarpacki i w Beskidzie Niskim osiąga zachodnią granicę swojego zasięgu. Wykształca się na siedliskach ciepłych i nasłonecznionych. W runie dominuje kostrzewa górska *Festuca drymeja* i turzyca orzęsiona *Carex pilosa*. Na terenie Parku podzespół ten jest stosunkowo rzadki.

Jak już wspomniano, dominującym gatunkiem drzewa w buczynie jest **buk** *Fagus sylvatica*. Jest to drzewo o cienkiej, gładkiej, popielatoszarej korze dorastające do 30 m

Fot 23. Buczyna karpacka

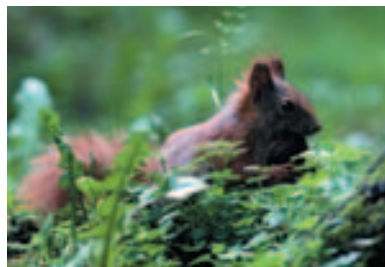
Ryc 12. Buk, a- pokrój drzewa, b- liść, c- kwiaty

wysokości i żyjące do 300 lat. Liście buka są eliptyczne lub jajowate, prawie całobrzegie, na szczycie zaokrąglone, błyszczące i gładkie. Kwiaty pojawiają się w kwietniu i maju, a owoce – trójgraniaste orzeszki zwane bukwami, dojrzewają we wrześniu.

Ze względu na obfitość pokarmu, np. orzeszków bukowych czy nasion jodłowych, buczyny są licznie zamieszkiwane przez **gryzonia**. Możemy tu spotkać tak pospolite

Fot 25. Nornica ruda

Fot 26. Wiewiórka

gatunki jak nornica ruda *Clethrionomys glareolus* o rudawym futrze czy mysz leśna *Apodemus flavicollis* z charakterystycznymi dużymi uszami i długim ogonem. Jednym z łatwiej rozpoznawalnych gryzoni jest wiewiórka *Sciurus vulgaris* o długim puszystym ogonie i pędzelnkach na czubkach uszu. Buczyny chętnie zamieszkuje również popielica *Glis glis*, która swoją nazwę zawdzięcza popielatej barwie futra. Pamiętajmy, że wiewiórka i popielica są gatun-

kami prawnie chronionymi, więc, również poza Parkiem, nie należy ich chwycić, płoszyć ani niepokoić.

Na przystanku tym możemy również obserwować ciekawe zjawiska geologiczne, tj. osuwisko i lej źródłkowy. Są to istotne elementy rzeźbotwórcze kształtujące krajobraz Karpat fliszowych. W znacznym uproszczeniu - **osuwisko** powstaje w miejscu, gdzie stabilność stoku zostaje naruszona w wyniku działania sił grawitacji. Efektem tego jest ścięcie gruntu i przesunięcie go w formie jęzora w niższą część zbocza. Ze względu na specyficzną budowę geologiczną tych terenów, tj. naprzemienne występowanie warstw przepuszczalnych i nieprzepuszczalnych, silne sfałdowanie tych osadów, liczne uskoki i spękania, osuwiska są tutaj dość częstym zjawiskiem. Innym procesem kształtującym stoki i grzbiety górskie jest cofanie się lejów źródłkowych. Daje ono m.in. zaczątek przełęczom, rozdzielającym grzbiet na poszczególne wierzchołki.

Obecność **leju źródłkowego**, który tworzy się w miejscu wypływu na powierzchnię wód podziemnych wpływa na występowanie w tym miejscu niewielkiego płatu **śródlejszej młaki z kniecią błotną i świerzębkiem** *Caltha palustris*-*Chaerophyllum hirsutum*. Zbiorowisko to wykształ-

Fot 27. Knieć błotna

ca się w miejscach bardzo wilgotnych ze stagnującą wodą na mało przepuszczalnym podłożu, charakteryzuje się dwoma warstwami roślinności. W warstwie niższej znajdziemy kwitnąca obficie wczesną wiosną żółtą knieć błotną *Caltha palustris* zwaną kaczeńcem; w warstwie wyższej występuje świerzębek kosmaty *Chaerophyllum hirsutum*.

Przystanek 8: Mogiła żydowska

Teren Beskidu Niskiego został silnie naznaczony przez historię XX wieku. Swoje ślady pozostawiły tu obie wojny światowe. Pamiątkami po I wojnie światowej są chociażby wspomniane wcześniej cmentarze wojskowe. II wojna zachowała się raczej w pamięci ludzkiej niż w postaci cmentarzy czy pomników. Jedną z niewielu pamiątek po tamtym okresie jest **zbiorowa mogiła żydowska**, przy której się właśnie znajdujemy.

Fot 29. Zbiorowa mogiła żydowska

Tereny te zamieszkiwała ludność wielu narodowości i wyznań, między innymi ludność żydowska. Już od początku wojny była ona gromadzona w wyznaczonych, oddzielonych miejscach – w gettach. Jedno z takich gett powstało w Nowym Żmigrodzie, w którym ulokowano Żydów z okolicznych miejscowości. Istniało ono do początku lipca 1942, kiedy to pod pozorem przesiedlenia wszystkich jego mieszkańców przetransportowano na Przełęcz Hał-

Fot 28. Zachód słońca

Przystanek 9: Hałbów

bowską. Tam 7 lipca 1942 roku Niemcy dokonali eksterminacji ludności żydowskiej z Nowego Żmigrodu i okolicy; rozstrzelano wtedy 1250 osób. Egzekucją kierowali gestapowiec Helmut Mentz i starosta Walter Gentz. Zwłoki rozstrzelanych spoczywają w tej zbiorowej mogile. Została ona postawiona przez tych członków rodzin, którzy przeżyli II wojnę światową. Pamięć zamordowanych uczczono dużą tablicą kamienną z kilkoma stelami i inskrypcjami z nazwiskami części straconych osób w językach jidysz, polskim i angielskim.

Fot 30. Tablica kamienna

Przełęcz Hałbowska, na której się obecnie znajdujemy, swoją nazwę zawdzięcza nieistniejącej już wsi Hałbów. Jednak wieś ta nie była zlokalizowana dokładnie na terenie przełęczy. Leżała w dolinie potoku będącego dopływem Ryja podchodzącej pod przełęcz. Tereny, które obecnie nazywane czy też kojarzone są z Hałbowem, obejmują dawne obszary leśne i pola uprawne wsi.

Fot 31. Przełęcz Hałbów

Wieś **Hałbów** powstała w drugiej połowie XVI wieku w dobrach Stadnickich. Nazwa pochodzi od niemieckiego zwrotu *halb Dorf* – półwieś. Początkowo odnotowano tu jedynie jedno dworzyszczce kmieci i jeden łan sołtysi. Z upływem czasu wieś powoli się zaludniła, tak, że na początku XX wieku liczyła ponad 250 mieszkańców, a w latach 30 XX wieku odnotowano 50 gospodarstw. Zamieszkała była przez ludność łemkowską i należała do parafii greckokatolickiej w Desznicy. Mieszkańcy trudnili się głównie wyrobem sukna, nad potokiem znajdowały się liczne folusze (maszyny używane przy wytwarzaniu sukna). W roku 1945 cała ludność wyjechała do Związku Radzieckiego.

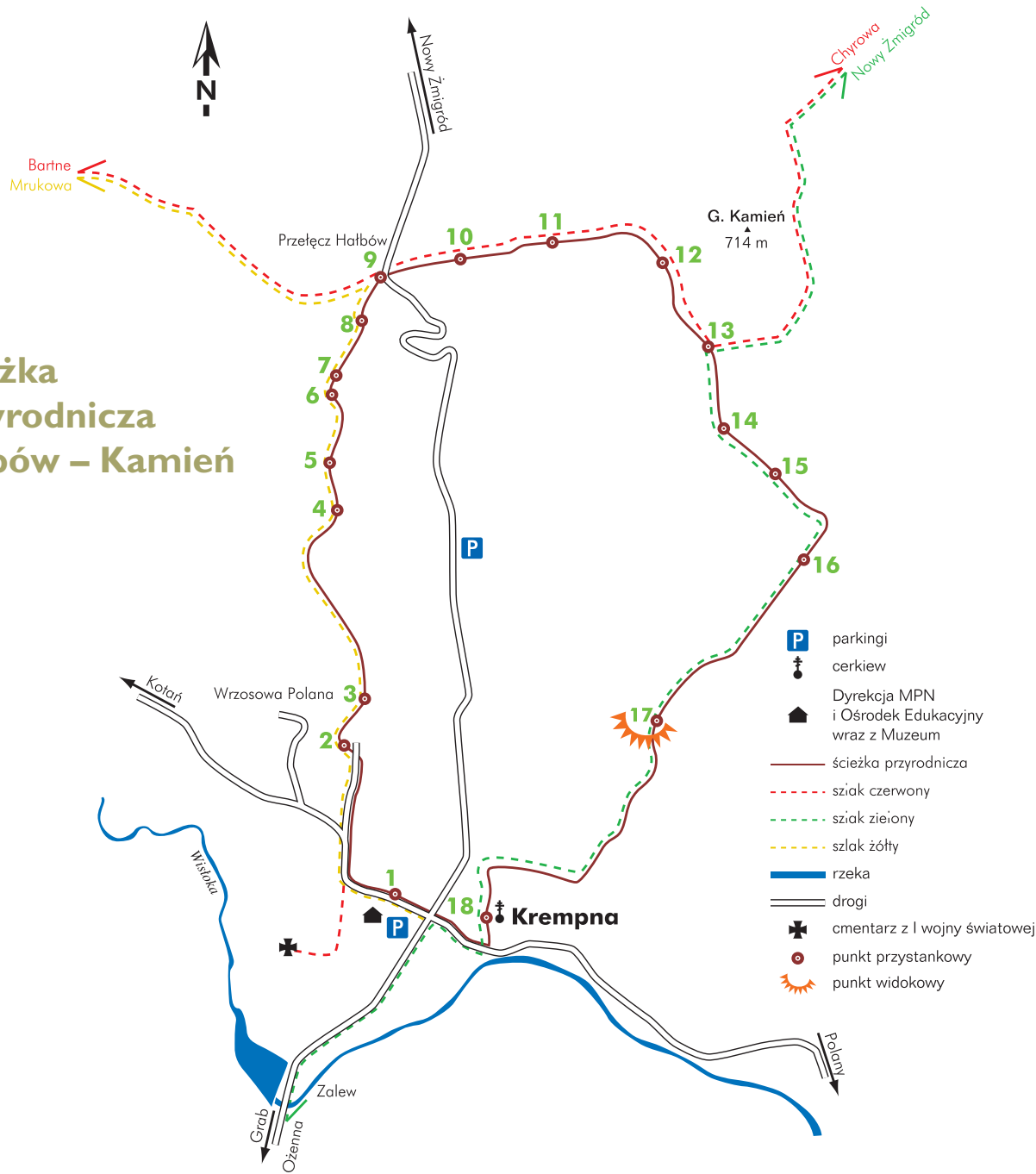
Fot 32. Oznakowanie szlaków na Przełęczy Hałbowskiej

Jesteśmy w bardzo dobrym „punkcie wypadowym”, w pobliżu mamy **trzy szlaki turystyczne**. Do ostatniego przystanku ścieżki dotarliśmy szlakiem żółtym, teraz możemy kontynuować naszą wędrówkę szlakiem czerwonym wiodącym na górę Kamień. Tam dotrzemy do skrzyżowania dwóch szlaków – czerwonego i zielonego. Możemy dalej podążać szlakiem czerwonym przez Kamień w kierunku Kątów lub też zejść zielonym do Krempanej. Istnieje również możliwość zejścia szlakiem żółtym do wsi Kottań, gdzie znajduje się drewniana cerkiew z lapidarium kamiennym wokół. Warto również skorzystać z kolejnej ścieżki przyrodniczej przygotowanej w tym miejscu, która rozpoczyna się na 8 przystanku ścieżki Hałbów, tj. przy mogile żydowskiej i podąża w górę Kamienia szlakiem czerwonym, po czym schodzi do Krempanej wzdłuż szlaku zielonego. Do **ścieżki przyrodniczej Kamień** również przygotowaliśmy dla Państwa przewodnik, który pozwoli na dokładniejsze zapoznanie się z miejscem spaceru.

Fot 33. Wschód słońca

Ścieżka Przyrodnicza Hałbów – Kamień

- parkingi
- cerkiew
- Dyrekcja MPN i Ośrodek Edukacyjny wraz z Muzeum
- ścieżka przyrodnicza
- szlak czerwony
- szlak zielony
- szlak żółty
- rzeka
- drogi
- cmentarz z I wojny światowej
- punkt przystankowy
- punkt widokowy

A guide to the Nature Path Hałbów – brief summary

Introduction

An invitation for visiting the Nature Path Hałbów and a presentation of basic rules how to behave in the Magura National Park.

Station 1:

Education Centre with Museum of the MNP

A presentation of the Education Centre with Museum and its main purposes and activities; the cemetery on the nearby hill Łokieć as a World War I memento; view into the valley of Wisłoka river and onto the opposite hills.

Station 2:

The entrance to forest

Short description of an ecotone – a transitional zone between two adjacent ecological communities with specific plants; few examples of plants characteristic for the forest border – bushes Blackthorn, European Hazel and Alder Buckthorn, trees Grey Alder, European Ash and Sycamore Maple.

Station 3:

The pine tree – stand

Pine tree – stand as an example of artificial, planted forest on former agricultural areas; explanation of the mechanisms and purposes of the stand reconstruction; Scotch Pine as the dominant species of tree in planted forest.

Station 4:

View point

50m before the view point – a large field of a fern – Common Bracken with three old and majestic Silver Firs; fir as one of the most important tree in the formation of forests in the Carpathians; the history of three firs and fir restocking; the panorama of the opposite Kamień Mt. and Wisłoka valley.

Station 5:

About Dead tree and woodpeckers

Dead Tree dieback as a natural process leading to the formation of some specific microhabitats; the role of dead tree in the forest ecosystem – a place of living or preying of invertebrates, a biotope for various plants; dead tree as an essential element in the biodiversity preservation; birds connected with dead trees – woodpeckers.

Station 6:

Bryophytes

Bryophytes as a group of non-vascular plants; a short presentation of their structure and classification; several details about two groups of bryophytes – liverworts and mosses, their sensitivity to environmental pollution.

Station 7:

Carpathian beechwood

A presentation of the *festucetosum* subassociation of the Carpathian beechwood *Dentario glandulosae* – *Fagetum* as the most widespread forest community in the MNP with its characteristic plants; deciduous tree – European Beech; natural beechwood as a living place for many species of rodents; landslide and spring sapping as interesting geological phenomena; a small patch of the moist meadow *Caltha palustris*-*Chaerophyllum hirsutum* with Marsh Marigold.

Station 8:

The Jewish Tomb

A mass Jewish tomb as a memento of World War II – a place of extermination of 1250 Jewish people from Nowy Żmigród and nearby villages in July 1942 by Nazis.

Station 9:

Hałbów

Several words about non-existing village Hałbów and its citizens; station 9 as a good base for exploring the Park because of three tourist trails which run nearby – yellow, green and red and a beginning of another nature path – Kamień.

Fotografie:

Sławomir Basista (Fot. nr: 1, 5, 7, 8, 9, 16, 20, 21, 26, 31),

Agnieszka i Damian Nowak (Fot. nr: 2, 6, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 19, 22,

24, 25, 29, 30), **Renata i Marek Kosińscy** (Fot. nr: 3, 17), **Ewa Baran** (Fot. nr: 27, 28), **Katarzyna Gładysz** (Fot. 32), **Henryk Janowski** (Fot. 4),

Łukasz Przybyłowicz (Fot. nr: 10, 33), **Olimpiusz Wehrynowicz** (Fot. 23)

Rysunki

Mariusz Oleszczuk

Tłumaczenie

Katarzyna Gładysz

Recenzja

Prof. dr hab. Stefan Michalik

Redaktor techniczny

Agnieszka Nowak

Korekta

Agnieszka Nowak, Marlena Jarosz

Skład i projekt

Ariusz Nawrocki

Wydanie I – nakład 5000 szt.

ISBN 978-83-7530-020-8

Wydawca

Wydawnictwo Ruthenus – Rafał Barski

ul. Łukasiewicza 110 A, 38-400 Krosno

tel./fax 013 436 51 00, www.ruthenus.pl

Wydano na zlecenie

Magurski Park Narodowy

38-232 Krempna 59

Tel: (013) 4414099, 4414440

e-mail: edukacja@magurskipn.pl

e-mail: dyrekcja@magurskipn.pl

www.magurskipn.pl

Druk

Colonel Kraków

Dofinansowano ze środków Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Rzeszowie